

4. Мірошніченко А.М., Марусенко Р.І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. – К.: Правова єдність, 2009. – 496 с.
5. Правовий статус районного агропромислового об'єднання / Ц.В. Бичкова, П.Ф. Кулинич, З.А. Павлович та інші.; За ред. В.І. Семчика. К.: – Урожай, 1986. – С. 96–97.
6. Земельне право України: Підручник / М.В. Шульга (кер. авт. кол.), Г.В. Анісімова та ін.: За ред. М.В. Шульги. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 256.
7. Правовие проблемы рационального использования и охраны сельскохозяйственных земель (материалы «круглого стола») // Государство и право. – 1998. – № 4. – С. 42.
8. Там само. – С. 44.
9. Там само. – С. 49.

Мельниченко Б.Б., ЛІ МАУП

«ОКСАМИТОВА РЕВОЛЮЦІЯ» ТА ПРОЦЕС ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1989–1991 рр.)

В 1989–1991 гг. в странах Центрально-Восточной Европы прошли кардинальные общественно-политические преобразования, которые завершились крахом коммунистических режимов и ускорили распад и ликвидацию всей системы социализма. Открылись новые перспективы и пути развития для центральноевропейских стран. Основными заданиями стали – демократизация общественно-политической жизни, становления рыночных отношений и масштабные институциональные реформы.

In 1989–1991 cardinal social and political transformations which was completed the crash of the communist modes and accelerated disintegration and liquidation of all system of socialism passed in the countries of Central East Europe. New prospects and ways of development were opened for Central East Europe. Became basic tasks is democratization of social and political life, becoming of relations of markets and institutional reforms of scales.

Актуальність статті зумовлена як науково-пізнавальними, так і практичними чинниками і, в першу чергу, необхідністю вивчення й узагальнення ряду важливих подій міжнародного життя кінця 80–90-х років ХХ ст. Звільнившись від комуністичних режимів в 1989–1990 рр., східноєвропейські держави поставили перед собою однакову мету – демократію та ринкову економіку, й розпочали радикальні суспільно-політичні й соціально-економічні перетворення.

Метою статті є проаналізувати політично-правові зміни та процес законодавчого забезпечення становлення демократії в Чехословаччині в 1989–1991 рр.

Поставлена мета досягається в ході вирішення таких завдань:

- проаналізувати політико-правові перетворення в Чехословаччині 1989–1991 рр. та визначити їх законодавче забезпечення після «оксамитової революції»;
- розглянути організаційно-правові заходи щодо створення основ демократичного режиму.

Аналізу «оксамитової революції» листопада 1989 р., її ходу, рушійним силам у Чехословаччині присвячено значний масив літератури, пе-

реважно – історичного й політологічного характеру. Серед чеських вчених назвемо передусім Й. Мехіра, С. Шомолянія, М. Бенди, М. Отагала, З. Сладека, О. Крейчі, В. Сладечека, В. Кнаппа.

Політичні і правові зміни в Чехословаччині розпочалися 17 листопада 1989 р., після того, як напередодні керівництво МВС ЧССР видало наказ про проведення цього дня «надзвичайної акції безпеки» на всій території країни [1, с. 711].

Метою акції стала активна протидія так званим «антисоціалістичним силам» за допомогою силових методів, що призвело до того, що мітинг в Празі, санкціонований міською владою, був атакований спецпідрозділами Народної поліції і ДСБ. До відділень поліції були доставлені 143 особи, з яких 9 було заарештовано на підставі підозри у вчиненні злочину, 70 чоловік були визнані винними у вчиненні адміністративного правопорушення й на них були накладені адміністративні стягнення у вигляді штрафів [2, с. 74–75].

За даними МВС ЧССР, у демонстрації взяло участь всього 5 тисяч чоловік, які своєю поведінкою порушували правові приписи і тому підрозділ поліції змушений був втрутитися у ситуацію [3, с. 296–297].

Саме ці дії правоохоронних органів призвели до цілковитої дестабілізації політичної ситуації в усій країні, і вже наступного дня, 18 листопада, центральний страйковий комітет студентів у м. Празі у своїй «Відозві з приводу подій 17 листопада» порівняв ситуацію зі становищем під час нацистської окупації у жовтні – листопаді 1939 р. У документі йшлося про початок страйку, доки «до громадськості не буде доведена повна і достовірна інформація про агресивну акцію органів» [3, с. 31].

29 листопада 1989 року була створена «Спільна комісія Федеральних зборів і Чеської національної ради з питань контролю за розслідуванням подій 17 листопада 1989 р. у Празі».

8 травня 1990 р. комісія звітувала перед федеральним парламентом: а) є обґрунтована підозра, що владна акція на Національному проспекті була завчасно спланована; б) мають місце ознаки того, що управління цією акцією здійснювалося з двох центрів; в) не знайдено раціональних аргументів до поширення інформації про смерть студента Мартіна Шмідта і не знайдено джерело поширення інформації; г) не з'ясовано можливий вплив КДБ СРСР на ці події; д) не було з'ясовано ні діяльність ДСБ під час підготовки нападу, ні її бездіяльність безпосередньо після нього. Комісія, за деякими свідченнями, намагалася довести, що інцидент на Національному проспекті мав запланованим наслідком призвести до усунення тогочасного керівництва КПЧ [4, с. 26–27].

18 листопада своє бачення щодо подій 17 листопада вперше висловила найвпливовіша організація політичної опозиції – «Хартія-77». Це була масова організація, заснована в січні 1977 року, яка висунула програму реформування країни. У своєму відгуку вона звернулася до міжнародної громадськості з проханням вчинити тиск на чехословацьке керівництво з метою спонукання його до початку діалогу з опозицією [5, с. 376–377].

Вже в перші дні розвитку подій виявилися дві протилежні тенденції, а саме: 1) КПЧ була неготовою до такого розвитку подій і не мала чіткої відповіді на питання, які ставили мітингуючі. Ні Г. Гусак як президент країни, ні М. Якеш як генеральний секретар ЦК КПЧ не знаходили пра-

вильних дій, які б стабілізували ситуацію, визначили правильні шляхи подальшого розвитку, заспокоїли громадськість; 2) опозиція, навпаки, після подій 17 листопада швидко консолідувалася, розробила програму поглиблення боротьби шляхом залучення нових прошарків населення, поширення акцій на всю країну.

Політико-правова ситуація розвивалася динамічно. 19 листопада був створений «Громадянський форум» (далі – ГФ) – структура, котра об'єднала всі опозиційні сили. Її активістами були В. Гавел, З. Ічінські, В. Малі, И. Грушка, Е. Крішсйова, П.Чепка, О. Вондра, Я. Кочава та ін. У форумі були представлені не лише студенти, творчі працівники, але і робітники, священники, учителі, лікарі тощо. Громадянський форум на чолі з В. Гавелом став фактичним лідером подій в Чехословаччині.

На першому ж засіданні цієї організації було намічено розпочати в країні 27 листопада загальний страйк, а також висунуто політичні вимоги, зокрема: 1) негайно звільнити зі своїх посад тих членів президії ЦК КПЧ, які безпосередньо пов'язані з підготовкою інтервенції п'яти держав ОВД в 1968 р., і які є відповідальними за багатолітню деградацію всіх сфер суспільного життя; 2) негайно звільнити з посади першого секретаря МК КПЧ у Празі М. Штепана і федерального міністра внутрішніх справ Ф. Кінцла, відповідальних за всі посягання, котрі поліція за останні місяці вчинила проти мирних маніфестацій громадян; 3) утворити комісію, котра конкретно розслідує ті посягання, умови їх вчинення й внесе пропозиції щодо притягнення винних до відповідальності. До цієї комісії повинен увійти представник ГФ; 4) негайно звільнити з-під арешту всіх в'язнів, зокрема тих, хто був затриманий під час останніх маніфестацій [3, с. 127].

Проте вимоги ГФ стосувалися лише персональних змін у владі та розслідування подій 17 листопада, а не системних перетворень політичної системи.

20 листопада 1989 р., в ході спільного засідання уряду ЧССР і обох республік висловили свою позицію з приводу подій 17 листопада. Вони заявили, що «не можуть бездіяльно спостерігати за діяльністю тих організацій, які виступають проти чехословацької правової системи і є фінансованими з-за кордону», хоча визнали, що «перебудова для нас означає і діалог» [6].

Того ж дня 140 празьких суддів надіслали Генеральному прокурору ЧССР листа, в якому поставили вимогу провести розслідування брутального і безпрецедентного нападу озброєних підрозділів на громадян і притягнути до відповідальності не лише безпосередніх виконавців, а й тих, хто віддавав такий наказ. Втручання в політичну ситуацію суддівського корпусу, а згодом й інших представників державних органів, в тому числі правоохоронних (прокуратури, поліції) істотно вплинуло на партійно-державне керівництво країни.

21 листопада Народна поліція відмовилася виконати наказ першого секретаря міськкому КПЧ М. Штепана про новий напад на антисоціалістичні сили, що означало поворотний момент у розвитку ситуації, а 24 листопада 1989 р. вище державне керівництво остаточно відмовилося від ідеї можливої участі військових у протидії опозиції [6, с. 423–424].

Таким чином, серед керівництва КПЧ були помітні перші прояви порушення єдності. Першим виступив за зміни всередині партії комітет

КПЧ у м. Празі, члени якого схвалили спільне рішення: «МК КПЧ вважає, що в ситуації, яка склалася, стоїть питання становища не окремих керівних працівників, а всієї КПЧ. Тому вважаємо за необхідне в інтересах єдності і ефективності керівництва партією, щоби на засіданні ЦК КПЧ 24 листопада 1989 р. були проведені основні кадрові зміни в президії ЦК КПЧ» [3, с. 253].

Початком демократичних перетворень слід вважати 24 листопада 1989 р., коли весь склад Президії КПЧ подав у відставку. Прийнята ЦК КПЧ резолюція містила часткове задоволення вимог ГФ, а саме: КПЧ розпочинав діалог з усіма, хто дотримується Конституції ЧССР; ЦК КПЧ «доручає провести реконструкцію урядів ЧССР, ЧСР і ССР з ширшим залученням до них представників інших політичних партій і позапартійних; створити в рамках Національного фронту рівноправні представництва політичних партій і провідних громадських організацій, розпочати підготовку демократичних виборів до національних комітетів і представницьких органів» [7, с. 11].

Після чого голова федерального уряду вперше обговорив з керівниками ГФ основні умови початку діалогу: 1) уряд повинен складатися порівну з представників КПЧ і опозиції; 2) слідча комісія складається з 6 депутатів, 6 громадян, одного представника ГФ і двох студентів; 3) уряд вимагає у студентів завершення страйку; 4) Федеральні збори вимагають від президента звільнення політичних в'язнів [4, с. 76].

26 листопада 1989 р. у Празі за посередництва Чехословацької соціалістичної партії відбулася зустріч делегації уряду ЧССР і Національного фронту (НФ), з одного боку, з представниками ГФ, з іншого [3, с. 495].

Насамперед представники ГФ поставили вимогу звільнення де-факто всіх 18 політичних в'язнів, оскільки на той час були звільнені лише четверо з них, після чого, того ж дня, Генеральний прокурор ЧСР поінформував про хід розслідування подій 17 листопада, констатує, що «напад був неадекватним і жорстоким», а кілька співробітників ДСБ 24 листопада 1989 р. за підозрою у вчиненні злочину заарештовані і проти них порушена кримінальна справа, розслідування якої проводиться військовою прокуратурою [3, с. 503].

Після чого «Громадянський форум» виголосив свої програмні засади під назвою «Що хочемо», де в главі першій «Право» констатувалося: «Чехословацька республіка повинна стати правовою, демократичною державою в дусі традицій чехословацької державності і в дусі міжнародних правових засад, визначених передусім у Загальній декларації прав людини і в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. В тому дусі має бути підготовлена нова конституція, в якій будуть врегульовані стосунки між громадянами і державою. Цю конституцію може прийняти новообране конституційне зібрання...» [8, с. 1073–1074].

27 листопада 1989 р. в країні розпочався загальний страйк (того ж дня і завершився), основні вимоги якого – скасування положень Конституції про керівну роль КПЧ та проведення демократичних виборів [9, с. 33]. Наступного дня, 28 листопада, відбулася друга зустріч представників НФ, з одного боку, і ГФ та «Громадськості проти насилля», з іншого. У ході зустрічі були обговорені такі важливі питання для істотного реформування системи владних інституцій в ЧССР: 1) голова Уряду пообіцяв опозиції, що до 3 грудня 1989 р. буде сформовано новий склад

федерального уряду; 2) він повідомив делегацію опозиційних сил, що вже наступного дня, тобто 29 листопада, Уряд запропонує Федеральним зборам проект конституційного закону, котрим будуть скасовані положення Конституції ЧССР, що юридично закріплюють керівну роль КПЧ і марксизм-ленінізм як державну ідеологію [10, с. 307].

Чехословацький сценарій перетворень характеризується динамічністю та послідовністю подій. Вже через один місяць після початку революції (подій 17 листопада 1989 р. у Празі) опозиція контролювала Уряд ЧССР, через півтора місяця лідер опозиції В. Гавел був обраний президентом країни, через два місяці з федерального і республіканських парламентів були відкликані депутати, котрі дискредитували себе в роки попереднього режиму.

Щодо послідовності заходів демократизації політичної системи, то «Громадянський форум» і «Громадськість проти насилля», представники яких вже в кінці січня 1990 р. становили більшість у трьох законодавчих органах, розуміли, що відновлення демократії в країні слід розпочати з відновлення прав і свобод людини, зокрема, через їх законодавче закріплення.

Першим законодавчим актом у напрямі законодавчого закріплення прав і свобод людини в Чехословаччині стало схвалення Федеральними зборами 23 січня 1990 р. закону «Про політичні партії», відповідно до якого «громадяни мають право в демократичному дусі об'єднуватися в політичні партії. Реалізація цього права сприяє громадянам у їх участі в політичному житті суспільства, зокрема у створенні представницьких органів держави» (ст.1) [11, с. 39].

Схвалення закону про політичні партії стало кроком до оновлення федерального виборчого законодавства з метою створення правових основ проведення влітку 1990 р. перших вільних парламентських виборів. Федеральний парламент 27 лютого 1990 р. прийняв Закон «Про вибори до Федеральних зборів», котрий відновив у країні виборчу систему пропорційного представництва політичних партій, котра функціонувала в роки першої Чехословацької республіки (1918–1938 рр.) [12, с. 236].

27 березня 1990 р. був зроблений наступний крок у напрямі законодавчого забезпечення прав людини. Того дня Федеральні збори схвалили ще три законодавчі акти, а саме:

1) Закон «Про об'єднання громадян». Це був уже другий закон щодо права громадян на об'єднання. Він встановлював, що «громадяни мають право на вільне об'єднання», причому «для здійснення цього права не потрібно дозволу державного органу» (ст. 1) [13, с. 366].

2) Закон «Про право на зібрання». Згідно з його ст. 1 «громадяни мають право мирно збиратися». У змісті цього Закону під «зібранням» розумілися також вуличні походи і маніфестації. Для проведення зібрання, як це визначалося законом, не потрібно попереднього дозволу державного органу. Проте маніфестації заборонялися в радіусі 100 метрів від приміщень законодавчих органів чи місць проведення їх засідань. [14, с. 369].

3) Закон «Про право на петицію» – закріплював право кожного індивідуально або разом з іншими звертатися до державних органів з вимогами, пропозиціями, скаргами з питань громадського чи суспільного

життя, вирішення яких належить до компетенції даних державних органів (ч. 1 ст. 1) [15, с. 374].

28 березня 1990 р., до пакету законів з цього питання додався ще один – Закон «Про внесення змін і доповнень до закону про періодичні друковані видання та інші засоби масової інформації». Цей законодавчий акт визначив нове соціальне призначення засобу масової інформації, а також дозволив засновувати періодичні друковані видання громадянам і чехословацьким юридичним особам, що означало, що держава позбавлялася монополії на створення друкованих засобів масової інформації, а, з іншого боку, такі законодавчі зміни відкривали дорогу до становлення недержавної преси – невід’ємного атрибута громадянського суспільства [16, с. 375].

Після того, як були прийняті основні законодавчі акти у сфері політичних прав, Федеральні збори ЧСФР почали відновлювати основне право людини в економічній сфері – право власності. Спочатку необхідно було внести зміни до Конституції 1960 р., і тому федеральний парламент 28 квітня 1990 р. прийняв відповідний Конституційний закон про внесення таких змін і доповнень [17, с. 402].

9 лютого 1991 р. Федеральні збори схвалили Хартію основних прав і свобод, яка своїми положеннями вносила ряд істотних нововведень до правової системи ЧСФР та виступала орієнтиром у визначенні напрямів правової реформи в країні [18, с. 122].

Для зміцнення інститутів громадянського суспільства важливе значення мав ще один законодавчий акт, схвалений 4 липня 1991 р. – «Про свободу релігійних вірувань і статус церкви та релігійних організацій», яким гарантувалися права віруючих осіб, церкви та інших релігійних організацій [19].

У підсумку відзначимо: 1) революційні зміни, що відбулися в Чехословаччині в листопаді 1989 року, відкрили нові перспективи й шляхи розвитку для чехословацького суспільства; 2) ненасильницькі зміни передбачали досягнення компромісу між колишнім керівництвом країн і представниками опозиційних сил; 3) демократична революція завершилася мирно, без кровопролиття, чому й отримала назву «оксамитової»; 4) щодо процесу законодавчого забезпечення становлення демократії в ЧСФР, слід визначити такі особливості: а) цей процес характеризується високим темпом законодавчої роботи, оскільки нове державне керівництво країни надавало пріоритетного значення відновленню прав і свобод як необхідної умови до функціонування демократичного політичного режиму; б) ефективній правотворчій діяльності у цьому напрямку сприяли реформування представницьких органів влади у перші місяці після подій листопада 1989 р., а також вільні вибори до федерального і двох республіканських законодавчих органів влітку 1990 р., внаслідок яких був сформований демократичний уряд в країні.

Література:

1. Sekuritas imperii 4/III. Sbornik k problematice bezpečnostnich zlužeb / Ed. P. Žašek a P. Benda. – Praha, Tiskarna MV, 1998. – 822 s.
2. Československo 1989. Rok na náměstích. Jiří Všečeka a kol. Jiří Doležal. – Praha: Academia, 1990. – 152 s.
3. Deset pražských dnů. Dokumentace. – Praha, 1990. – 672 s.

4. Měchýr J. Velký převrat či snad Revluce sametová? Nekolik informace, poznámek a komentářů o naší takřečené něžné revoluci a jejích osudech 1989–1992. – Praha, 1999. – 359 s.
5. Charta 77. 1977–1989. Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace / Usp. V. Prečan. – Bratislava, Archa, 1990. – 252 s.
6. Szomolányi S. November '89. Otvorenie prechodu a jeho aktéri na Slovensku // Soudobé dejiny, č. 4/1999. – S. 421–442.
7. Zrychlený tep dějin. Reálné drama o deseti jednáních. (Autentické záznamy jednání představitelů státní moci s delegacemi hnutí Občanské fórum a Verejnost' proti násiliu v listopadu a prosinci 1989). Uspořádal V. Hanzel. Praha: OK Centrum, 1991. – 248 s.
8. Ústavní zákon č. 135 ze dne 29. listopadu 1989, kterým se mění ústavní zákon, č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky // Sb. zákonů ČSSR č. 135/1989. – S. 1073–1074.
9. Suk J. Občanské fórum: listopad – prosinec 1989. 2 díl. Dokumenty. – Praha, Brno, Doplněk, 1998. – 330 s.
10. Поп И. И. Крутые повороты карьеры Густава Гусака // Бывшие «хозяева» Восточной Европы. Политические портреты. / Отв. ред. Ю.Новопашин. М.: РАН, 1995. – С. 256–308.
11. Zákon ze dne 23. ledna 1990 o politických stranách // Sb. zákonů č. 15/1990. – S. 39–40.
12. Zákon ze dne 27. února 1990 o volbách do Federálního shromáždění // Sb. zákonů č. 47/1990. – S. 225–237.
13. Zákon ze dne 27. března 1990 o združování občanů // Sb. zákonů č. 83/1990. – S. 336–369.
14. Zákon ze dne 27. března 1990 o právu shromažďovacím // Sb. zákonů č. 84/1990. – S. 369–373.
15. Zákon ze dne 27. března 1990 o právu petičním // Sb. zákonů č. 85/1990. – S. 374–375.
16. Zákon ze dne 28. března 1990, kterým se mění a doplňuje zákon č. 81/1966 Sb., o periodickém tisku a o ostatních hromadných informačních prostředcích // Sb. zákonů č. 86/1990. – S. 375–377.
17. Ústavní zákon ze dne 18. dubna 1990, kterým se mění a doplňuje ústavní zákon, č. 100/1960 Sb., Ústava Československé federativní republiky, a ústavní zákon č. 143/1968 Sb., o československé federaci // Sb. zákonů, č. 100/1990. – S. 402–403.
18. Klima K. Ústavní právo. – Praha, 1995. – 225 s.
19. Zákon ze dne 4. července 1991 o svobodě náboženského vyznání a postavení církvi a náboženských společností // Sb. zákonů č. 308/1991. – S. 1338–1341.

Минькович-Слободяник О.В., МНЦ ОНУА

ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Предложенное исследование раскрывает эволюцию и проблемные вопросы развития отечественной правовой политики с учетом имеющегося мирового опыта в этой сфере. Ориентирует на системную выработку стратегии и постановки заданий развития государства в правовой сфере.

The offered research exposes evolution and problem questions of development of domestic legal policy taking into account present world experience in this sphere. Orients on the system making of strategy and raising of tasks of development of the state in a legal sphere.